

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Knyginė kulinarija: kas skiria virtuozus ir mėgėjus?

2012-06-05

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: LITERATŪRA

AUTORIUS: Monika Kareniauskaitė

DATA: 2012-06

Knyginė kulinarija: kas skiria virtuozus ir mėgėjus?

Monika Kareniauskaitė

Knygos visą laiką turi skonį. Kartais jos primena išsipūtusį orinį pyragaitį su didžiuliu saldumo užtaisu, riebiu sviestiniu kremu, bet nuviliančiais oro tarpais viduje. Kartais jos būna tarsi ilgai brandintas vynas – su daugybe poskonių, rafinuotai glostančių gomurį ir atskleidžiančių vis naujas prasmes. Retkarčiais knygos duria skrandį it nurytas didelis aštrus čili pipiras – štai kodėl aš nemėgstu Senojo Testamento vietų apie senovės patriarchų suvalgytus pranašysčių ritinius! O kartkartėmis pasitaiko ir rūgščių knygų. Jos it rūke skandina pilkoje melancholijoje ir po truputį, kaip citrinos sultys opą, graužia tavo nykią egzistenciją – kartu teikdamos neapsakomą sdomazochistinį malonumą.

Ir vis dėlto geros knygos nepaleidžia. Verčia nuolat jomis gardžiuotis. Jas valgai pamažu, skonėdamasis, vis grįždamas, iš naujo nulaižydamas kiekvieną sakinį, retorinę figūrą. Kartais, nors išorė neįspūdinga, vieną po kito nulupęs beskonius žodžių apvalkalus, aptinki itin aitriai kvepiančią idėją – kitoki žvilgsnį į visagalę būtį ar nebūtį, kitoki polėkį ar potyrį. O gal žinotą, bet pamirštą seną tiesą – apie pasaulį, apie dvasios spindesį bei skurdą ir save.

Kažin kodėl visada manydavau, kad knygą graužia tik profanai. Tai jiems labiausiai rūpi aštrūs siužeto vingiai. Tai jie, svajodami ir nekantraudami, gudrauja, vis atsiversdami paskutinį puslapį, nuolat kovodami su saldžia pagunda kuo greičiau patirti kulminaciją. Suriję greitą maistą, patenkinę bazinius poreikius, jie urzgia ramūs, tarsi katinai. Tačiau jau kitą dieną lekia į knygyną ieškodami kito romano – dar labiau intriguojančio, galbūt su dar daugiau E621, dar labiau žadinančio instinktus ir keliančio adrenalino bei kitų hormonų kiekį organizme.

Štai į tokius skaitytojus, ko gero, rašydamas savo istoriją ir orientavosi Mečys Laurinkus. Pasakojimą mėginama pateikti tarsi veiksmo trilerį. O pagrindinė jo veikėja

- moteris, vardu Elektra - į mūsų sąmonę nužengia tarsi projekcija iš kompiuterinio žaidimo ar veiksmo filmo. Ši moteris yra ne tik šaltuoju ginklu vyriškos lyties priešus aršiai triuškinanti, bet ir beprotiškai seksuali, vikri, graži ir visų geidžiama *femme fatale*. Tiesa, ši Laurinkaus sukonstruota nimfa retkarčiais nusimeta karingosios princesės apvalkalą, - tuomet išnyra atsidavusi ir švelniai moteriška būtybė. Ši, kita Elektra, svajoja apie jaukius namus ir stiprų vyrą, taip priartėdama prie idealizuoto patriarchalinio lietuviško kaimo moters tipo. Tad nejučiomis imi galvoti, kad autorius tik ir kėsinaisi nulupti savo paties apvilktą herojišką Elektros kevalą, parodydamas po juo slypinčią silpną, bejėgę ir tiesiogiai nuo vyriškos malonės priklausomą žmogystą.

„Greitojo knygų maisto“ vartotojų skoniui mėginama įtikti įvairiais būdais - pavyzdžiui, po visą knygą išsibarsčiusiais mažyčiais sekso scenų epizodais. Jie čia gerokai abstrahuoti, tačiau nevengiama vienos kitos detalės - pavyzdžiui, minima išnykusi Elektra prievartaujančio NKVD kapitono erekcija (p. 11). Tiesa, iki, pavyzdžiui, Mariaus Ivaškevičiaus aprašytosios fiziologinius poreikius tenkinančių partizanų buitinės tikrovės detalumo Laurinkaus romanui dar toli.

Nepaisant mistiško Elektros grožio ir nepaprasto vikrumo - siužetas skystas, įvykiai banalūs. Šiek tiek fiziologinio, primityvaus aštrumo suteikia tik minėtas sekso ir kovų scenų aprašymas. Tik turbūt ir jos prie šiuolaikinio medijų konteksto pripratusiam ir gerokai atbukusiam vartotojui - menki dirgikliai. Vis dėlto ne sekso revoliucijos laiku gyvename, o Laurinkaus *Elektra* - ne Jacko Kerouaco *Kelyje* ir ne Vladimiro Nabokovo *Lolita*.

Siužetas, autorius, veikėjai

Knygos siužetas surėdytas aplink pagrindinės veikėjos - azerbaidžanietės (iranėnės) Elektros, kurios tikrasis vardas Atešgiah, - kelionę iš mirties zonos (Intos lagerio) į naują viltį teikiančią gyvenimą Žemaitijoje, netoli Plungės. Knygos autorius - filologas, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo signataras, AT deputatas ir AT Prezidiumo narys, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio aktyvistas, tarybos narys, Sąjūdžio sekretorius, buvęs VSD vadovas, ambasadorius Ispanijoje ir Gruzijoje - yra prisipažinęs, kad trečdalis romano yra pagrįstas asmenine biografija. Laurinkus, kaip ir romano personažas Mantukas, ištrėmus jo motiną, kelerius metus gyveno Komijos ATSR, Intoje, vaikų namuose. 1954 m. vaikas, lydimas medicinos sesers, kuri ir yra pagrindinės veikėjos prototipas, grįžo į Lietuvą¹.

Nebiografinę romano dalį sudaro keletas kontekstų. Čia ryškus visą SSRS nematomo gulago tvora apraizgiusio, nesaugumo ir nuolatinės baimės atmosferą kuriančio sovietų saugumo tinklo atspindys. Dauguma saugumo pareigūnų vaizduojami kaip niekšai, bet pasitaiko ir didvyrių. Vienas tokių - Aleksandras, gana rafinuotas, į gilius apmąstymus linkęs asmuo, turėjęs vadovauti galutinio partizanų neutralizavimo Plungės apylinkėse operacijai, o galiausiai tapęs Elektros ir jos mylimojo partizano Patrimpo tiltu į Vakarus - kuriuo, beje, jie taip ir nepasinaudojo.

Romane taip pat ryškus tradicinio Lietuvos kaimo, nualinto nesibaigiančio karo ir tetrokštančio grįžti prie ramaus žemdirbio gyvenimo vaizdinys. Ypač įdomus kontekstas - autoriaus pretenzijos per Elektros personažą perteikti zoroastristinę

pasaulėžiūrą ir etinę sistemą. Laurinkus interviu yra papasakojęs apie šio motyvo kilmę: „Prieš keletą metų teko keliauti po Iraną, kur lankiausi zoroastristų šventykloje. Man padarė įspūdį tai, kad zoroastristų tikėjimas labai susijęs su ugnimi. Dar viena zoroastristų šventykla – Atešgiachas, arba Ugnies namai, – yra Azerbaidžane, Baku. Kaip tik dėl to Elektros tikrasis vardas yra Atešgiah“. Šiame personaže įkūnydamas tikrą tarpkultūrinę sintezę autorius teigia, kad jis dar yra orientuotas ir į tris antikinės – Aischilo, Euripido ir Sofoklio Elektras. Laurinkus prisipažįsta: „man priimtinausia Sofoklio. Ji – ne tiek gedinti, kiek besipriešinanti, sąmoningai pasirenkanti ir kovą, ir kančią“².

Vis dėlto zoroastrizmo siužetas knygoje rimčiau neplėtojamas. Apsiribojama keliomis, matyt, pikantiškumo tekstui turėjusiomis suteikti detalėmis – zoroastristų laidojimo papročiais, ugnies stichijos reikšme, dvipole etine sistema ir Elektros prisiminimų apie zoroastrizmą praktikavusį etnografa tėvą intarpais. Be to, šalia zoroastrizmo, knygoje išnyra ir pagonybės (Elektros mylimojo vardas), krikščionybės (Elektros nuostaba ir savistaba katalikiškoje bažnyčioje) elementų.

Elektra romane yra veikiau gaivališkos, seksualios, pirmaprados stichijos kūrinys, o ne civilizacijos ambasadorė. Jos portrete pinasi egzotiška tapatybė, specifinis tikėjimas, aistra ir kovos įkarštis. Tačiau merginos, visą gyvenimą praleidusios Gulage, vaizdinyje nerasime nė lašo civilizacijos ar pažangos kategorijų išpaudų – nors jos tėvas ir buvo didžiulę biblioteką sukaupęs mokslininkas. Įdomu tai, kad jau minėto Ivaškevičiaus romane *Žali* partizanų karo erdvė apibrėžiama būtent civilizacinėmis kategorijomis ir vaizduojama veikiau kaip netikėtas, bet logiškas civilizacinio proceso padarinys, o ne kaip Laurinkaus konstruojama pažangos nepaliesta gamtos ir žmogaus bendrabūvio erdvė. O pagrindinis *Žalių* veikėjas – Jonas Žemaitis – yra priešingybė beveik laukinei, lageryje brendusiai Elektrai, nes jis „kadaisė vairavo automobilį, matė Belgiją ir Šveicariją, laikė pinigus bankuose ir darė daugybę dalykų, kurių niekaip“ jam ir kitiems partizanams „nepriskirtum, matydamas juos po žeme“³.

Labai ryškus knygoje erdvių atskyrimas. Gulagas simbolizuoja visišką blogio šalį be menkiausių vilties, Lietuva, nors ir krečiama partizanų karo atgarsių – pavargusi, bet vis dėlto Pažadėtoji žemė. Gulage vyrauja tamsa, menkai teapšviečiama blausaus Intos mėnulio. Ir tik išlipusi iš traukinio, kur ją kėsintasi išprievartauti, Elektra atsiduria jaukumu pakvopusioje žemėje, simboliškai merkiamoje gyvybę (ją, augančią savo iščiose, ji nutraukė Intoje) nešančio lietaus. Ir nors vėliau saldi lietuviška svaja išblunka prievartos ir išdavysčių fone – okupuotoji Lietuva šešto dešimtmečio pradžioje Elektrai vis dėlto yra žemė, kurioje net ir sunkiausiomis aplinkybėmis gimsta viltis ir naujas gyvenimas. Intos siaubų kontrastas lietuviškam kaimo jaukumui akivaizdus ir Mantuko – vaiko, kurį vis dar persekioja košmarai, bet naujoje aplinkoje supantis švelnumas po truputį gražina prarastą pasitikėjimą žmonėmis ir saugumo jausmą, – personaže.

Labiausiai viltį suteikią buvusios kalinės, azerbaidžanietės, kovotojos ir Antikos herojės meilė lietuvių partizanui. Vedama jausmų ji išitraukia į jau praktiškai nuslopintą partizanų karą. Keletą kartų yra pasiryžusi aukoti ir savo gyvybę – net ir tokiomis akimirkomis ne žodžiais, o veikiau nutylėjimais ir nuojautomis Laurinkaus tapomi Elektros blakstienų virpčiojimai išduoda begalinį norą gyventi.

Istorinis romanas ar romantiška istorija?

Kaip teigia autorius, jo knygos žanras – romanas apie meilę. Pats Laurinkus istorinio aspekto, regis, neakcentuoja. „Romano apie meilę“ apibūdinimas – pakankamai mįslingas ir nekonkretus. Su juo galima sieti itin platų spektrą pastaruoju metu pasirodžiusių knygų – pradedant Lauros Sintijos Černiauskaitės *Medaus mėnesiu*⁴, baigiant pigiais bulvariniais pseudoskaitalais. Jei lygintume su pastaraisiais – *Elektra* galėtų suspindėti tarsi deimantas. Vis dėlto, mano nuomone, jai dar toli iki tos literatūros, dėl kurios meninės vertės, net ir esant idėjinei tuštumai ar kontroversijoms, profesionalūs kritikai ginčytis neišdrįstų.

Tačiau, prisiminus 2002 m. Ivaškevičiaus (tuomet daugeliu frontų puolamo dėl savo romano *Žali*) prisipažinimą, kad „Lietuvoje dar neatėjo laikas literatūros kalba prabilti apie pokarį“⁵, galima konstatuoti, jog *Elektros* pasirodymas nėra bereikšmis įvykis. Laurinkus, praėjus dešimčiai metų, vėl bando it viesulas įsiveržti ir dar kartą sudrebinti lietuvių istorinėje sąmonėje įsitvirtinusių partizanų karo vaizdinį. Trumpoje anotacijoje knygos viršelyje žadama, kad joje – „netikėtas, stereotipus griauantis požiūris į Lietuvos praeitį“.

Ivaškevičių prisiminiau neatsitiktinai. Jei nekreipsime dėmesio į radikaliai skirtingą šių dviejų autorių stilistiką ir pasakojimo būdą, jų romanuose galima pastebėti nemažai paralelių. O *Elektra*, nors ir vengdama aštrių kampų bei kontroversišku teiginiu, tampa savotiška *Žalių* tradicijos tęsėja.

Nors Ivaškevičiaus aliuzija į etinį daugialypiškumą („Gamtoje yra begalė spalvų ir atspalvių“⁶) iš pirmo žvilgsnio nesuderinama su laurinkišku zoroastristinės logikos padiktuotu griežtu gėrio ir blogio kategorijų atskyrimu – *Elektroje* nesama absoliučiai heroizuotų ir demonizuotų veikėjų. Čia net ir sovietinės sistemos darbuotojai kartais rodo neįtikėtiną kilnumą – pavyzdžiui, minėtasis Aleksandras gelbsti saugumo operacijos metu pašauto Elektros mylimojo partizano gyvybę. Kita vertus, iš pažiūros teigiami veikėjai kartais puola į išdavystės gelmę (agresijos priepuolio purtomas žmoną mušantis šiaip jau tykaus būdo Mantuko senelis, pati Elektra, sužeisto mylimojo akivaizdoje besimėgaujanti netikėtai užplūdusiu pasitenkinimo pliūpsniu prievartautojo sužadintos aistros sukuryje). Partizanų paveiksle taip pat išryškintas veikiau jų žmogiškas silpnumas, o ne heroizmas, kaip tai daryta, pavyzdžiui, Nijolės Žemaitienės-Gaškaitės kurtuose partizanų portretuose⁷. Tad Laurinkaus tapomas partizaninio judėjimo pasaulis, kaip ir Ivaškevičiaus kurtoji fikcija, yra, pastarojo žodžiais tariant, „persigėręs išdavysčių ir nusikaltimų“⁸.

Žaliuose Ivaškevičius svarstė: „Ko tie žmonės tikėjosi? Iš pradžių jie gal ir tikėjosi patys ką nors laimėti. Paskui jie tikėjosi perlaukti po žeme, kol kas nors ateis ir padės jiems laimėti karą. Didžiausia iš tų vilčių buvo, aišku, Amerika. Galiausiai jie kažin ar ko nors tikėjosi, paprasčiausiai nebuvo kur dėtis“⁹. Laurinkaus vaizduojami partizanai jau yra trečiajame etape, vienintelė jų viltis – saugiai išsislapstyti ir pabėgti į Švediją. Apie jokią pasipriešinimo tąsą neginkluotomis formomis čia nėra nė kalbos.

Partizanų karas *Elektroje* vaizduojamas kaip blogybė dėl natūralaus kaimo bendruomenės ritmo sutrikdymo, gaivališko kišimosi į žmonių kasdienybę ir chuliganiško paprastos žemdirbio būties jaukimo. Nusivylę partizanai, apie šeimą ir

moters meilę svajojantis Elektros mylimasis, ramybės ir namų jaukumo trokštanti Elektra, prieš žmoną dėl karo sukeltos įtampos bei nuovargio smurtaujantis doras Lietuvos vyriškis – visi jie neabejotinai rastų vietą Ivaškevičiaus naratyve: „Galėjai būti kuo nori šiame kare: paprastas kolūkietis ar viso kolūkio vadas, lojalus kam nors iš kariaujančiųjų ar niekam nelojalus, karas tave susirastų. Nes visi, kas norėjo ramiai dirbti žemę, nusispjovę į įsitikinimus, iš tiesų gyveno laiptinėse šio daugiaaukščio karo“¹⁰. Taigi tiek Laurinkus, tiek Ivaškevičius kalba apie nepaprastą abiejų išsekusių priešininkų nuovargį¹¹.

Ginkluotos rezistencijos kaip beprasmiškos, sekinančios ir daugiau eiliniam žmogui kenkiančios, o ne padedančios karo įvaizdį galutinai įtvirtinti finalinė Laurinkaus knygos scena. Elektros mylimojo globoto partizano planas pabėgti į Vakarų realizuojamas. Gerojo saugumiečio Aleksandro pagalba Elektra apdovanojama sovietiniu ordinu ir tampa „liaudies didvyre“, taip legalizuodamasi ir pradėdama naują gyvenimą su sveikstančiu mylimuoju. O iš Gulago paleista Mantuko mama, mezganti flirtą su tuo pačiu Aleksandru, ordino Elektrai įteikimo šventės metu kultūros namuose pareiškia: „O ko mes čia susirinkom? [...] palydėti praeities, prisiminti žmonių, ir sau patiems, ir savo artimui palinkėti sėkmės sunkiame gyvenimo kelyje. Susirinkom ir pašokti“. Taigi šokis Laurinkaus konstruojamoje tikrovėje tampa simboliškai jo demonstruojamos beprasmiškos partizaninės kovos priešingybe: „Šokis – žmonių susitikimas. Suburiantis ir pakeliantis dvasią“ (p. 269). Tad romano konstruojamoje sovietinėje Lietuvoje 1954 m. buvę priešininkai – sribai ir partizanai – simboliškai susikimba rankomis ir pradeda naują gyvenimą pagaliau skaisčiai išsižiebusios komunistinės saulės atokaitoje.

Paprasto žmogaus gyvenimas ir gerovė romane nusveria bet kokius politinius siekius ar idealus, gimtojo ar tapusio jaukiu ir savu krašto vaizdinys – pakeičia politinę Tėvynę. Partizanų karo nuslopinimo akivaizdoje džiaugiamasi atgauta ramybe, o ne liūdima dėl neribotam laikui prarastų valstybingumo iliuzijų. Juo labiau ne herojiškai susinaikinama, kaip kad padaro Gaškaitės-Žemaitienės romano partizanai¹². Taigi knygoje jaučiamas sovietinės sistemos toleruoto, nuo valstybingumo iliuzijų ir disidentizmo nuotaikų atsiribojusio nomenklatūrinio nacionalizmo prieskonis.

Sakoma, kad norint pagaminti gerą patiekalą – nepakanka pridėti kuo daugiau skirtingų produktų ir prieskonių. Būtina jausti ir ingredientų dermę bei proporcijas. Be abejo, toks ezoterinis išmanymas, harmonijos prisijaukinimas ateina tik pasiekus kulinarinę brandą. Ir dar – gaminti knygą, ko gero, verta tik tada, kai iš tiesų turi ką pasakyti... □

¹ Ramūnas Gerbutavičius, „Politikas ėmėsi prozos“, 2012-02-01, in: <http://www.kamane.lt/layout/set/print/Spaudos-atgarsiai/2012-metai/Vasaris/Literatura/POLITIKAS-EMESI-PROZOS>, (2012-04-20).

² *Ibid.*

³ Marius Ivaškevičius, *Žali*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 8.

⁴ Laura Sintija Černiauskaitė, *Medaus meniuo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011.

⁵ „Buvo poetinė Lietuva, tapo prozinė“, rašytojas Marius Ivaškevičius atsako į Sigitos Parulskio klausimus, in: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=690&kas=straipsnis&st_id=2457, (2012-05-01).

⁶ Marius Ivaškevičius, *op. cit.*, p. 5.

⁷ Žr. Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, *Užverstų šulinių vanduo*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000.

⁸ Marius Ivaškevičius, *op. cit.*, p. 7.

⁹ *Ibid.*, p. 6.

¹⁰ *Ibid.*, p. 8.

¹¹ *Ibid.*, p. 9.

¹² Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, *op. cit.*, p. 276-277.